

De semio-narratieve structuren van de paasjubelzang

L. van Tongeren

Bij de laatste herziening van de paasliturgie die plaats vond op last van het Tweede Vaticaans Concilie, heeft de paasjubelzang haar plaats behouden als afsluiting van de lichtritus¹. Deze lichthymne, die veelal naar het eerste woord van de Latijnse tekst wordt aangeduid als het *Exsultet*, stamt waarschijnlijk uit het einde van de vierde of het begin van de vijfde eeuw². Dit *Exsultet* is één van de vele lichthymnen die sinds de invoering van een lichtritus in de loop van de vierde eeuw in verschillende streken voor de liturgie van de paasnacht in omloop zijn geweest. In de Romeinse liturgie heeft deze hymne het gewonnen van de andere paasjubelzangen³. Zoals gezegd is deze oude tekst in het vernieuwde Romeins missaal gehandhaafd. Men heeft er de traditionele tekst echter een zelfstandige titel gegeven (*Praeconium paschale*, *Paasjubelzang*), en men heeft er een verkorte versie aan toegevoegd die bovendien in de Nederlandse uitgave van dit missaal van een melodie is voorzien⁴. In deze bijdrage zal een analyse gegeven worden van deze verkorte getoonzette versie van de paasjubelzang. Dit zal gebeuren met behulp van het semiotisch instrumentarium zoals dit door A.J. Greimas en de Parijse school ontwikkeld is.

In een eerder stadium is de paasjubelzang ook al object van onderzoek geweest. Toen stond de bestudering van de vormgeving van de betekenis

¹ *Missale Romanum*, editio typica 1970, 270-273; *Altaarmissaal voor de Nederlandse Kerkprovincie*, 347-350.

² Auf der Maur, H.-J. *Feiern im Rhythmus der Zeit I. Herrenfeste in Woche und Jahr* (= Meyer, H.B. u.a. (hrsg.) *Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft* T.5) Regensburg 1983, 90; Zweck, H. *Osterlobpreis und Taufe. Studien zu Struktur und Theologie des Exsultet und anderer Osterpraeconien unter besonderer Berücksichtigung der Taufmotive* (= *Regensburger Studien zur Theologie* 32) Frankfurt 1986, 80-82.

³ Auf der Maur, H.-J. *Feiern*, 73-75; 86-91; Zweck, H. *Osterlobpreis*, die verschillende van deze paaslofzangen analyseert.

⁴ *Missale Romanum*, 273-275; *Altaarmissaal*, 350-354. De titel van de korte versie luidt: *Praeconii paschalis forma brevior*, *Paasjubelzang in korte vorm*.

centraal op het niveau van de discursieve structuren⁵. Nu zullen de semio-narratieve structuren beschreven worden, die zich op een dieper gelegen niveau bevinden en die abstracter van aard zijn⁶. Ten aanzien van deze semio-narratieve structuren kunnen twee niveaus onderscheiden worden die ieder een syntactische en een semantische component kennen: het oppervlakteniveau en het diepteniveau. Oppervlakte en diepte moeten hier slechts begrepen worden in hun onderlinge verhouding. Het diepteniveau geeft op een meer abstracte en een meer fundamentele wijze de betekenisproductie van een discours weer dan het oppervlakteniveau, en is in die zin dus dieper gelegen. Deze beide niveaus van de semio-narratieve structuren zijn echter samen weer abstracter dan de discursieve structuren, die zich dus ten opzichte van de semio-narratieve structuren meer aan de oppervlakte bevinden. Ter inleiding zullen eerst enkele meer algemene opmerkingen gemaakt worden over de semiotische benadering van een liturgisch object (1) en zal kort ingegaan worden op de rubrieken en op de muzieknotatie van de paasjubelzang (2). Daarna zullen achtereenvolgens de oppervlaktestructuren (3) en de dieptestructuren (4) van de korte versie van de paasjubelzang geanalyseerd worden.

1. De paasjubelzang als semiotisch object

Vanuit de semiotiek kan men bijna ieder ritueel of elk liturgisch object op tweecërlei wijze beschouwen en analyseren: enerzijds *in actu*, en anderzijds als scenario of als draaiboek⁷. In het eerste geval gaat het om een ritueel zoals het voltrokken wordt of is. Bij de betekenisvormgeving op dit niveau spelen diverse elementen mee die ook in de analyse verdisconteerd moeten worden, maar die alle om een aparte benadering vragen, zoals bijvoorbeeld de vormgeving, de inrichting en de aankleding van de ruimte; de lichtval; de akoestiek; de teksten en de wijze waarop ze gezegd of gezongen zijn; de gebaren, de bewegingen en de mimiek; de

⁵ Tongeren, L. van *De discursieve structuren van de korte versie van de paasjubelzang*, in: SEMANET (G. Lukken, red.) *Semiotiek en christelijke uitingsvormen. De semiotiek van A.J. Greimas en de Parijse school toegepast op bijbel en liturgie*, Hilversum 1987, 226-254.

⁶ Voor de bespreking van deelresultaten van de analyse binnen de subgroep liturgie van SEMANET ben ik dank verschuldigd aan Dr. J. Holman en Prof. Dr. G. Lukken.

⁷ Zie Joosse, K., Maat, P. *de Semiotische analyse van de opening van het "Amsterdamse doopruiel"*, in: *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 1(1985)14-17; Joosse, K., Lukken, G., Maat, P. *de Een complex semiotisch object*, in: SEMANET (G. Lukken, red.) *Semiotiek*, 151-155.

kleding. De liturgie *in actu* heeft dus betrekking op een complex geheel. Een analyse op dit niveau veronderstelt dan ook eerst een bestudering van de afzonderlijke elementen, meestal met behulp van een eigen instrumentarium. Daarna kunnen dan de verschillende deelonderzoeken met elkaar in verband gebracht worden en moeten ze op elkaar betrokken worden.

Minder gecompliceerd is de bestudering van een ritueel of van een liturgisch object opgevat als een scenario. In dit geval gaat het niet om een discours zoals het uitgevoerd *is* of *wordt*, maar om een op schrift gesteld discours dat uitgevoerd *moet worden*. Hier kan bijvoorbeeld gedacht worden aan het missaal, aan de uitgaven van het rituale of aan een zangbundel wanneer deze ter hand worden genomen bij de voorbereiding van een viering of voor studie. Het scenario betreft dus het discours in zijn geheel dat onder andere bestaat uit rubrieken, zangteksten en leesteksten. Zo'n liturgisch scenario bevat allerlei elementen die ervoor zorgen *dat* een discours uitgevoerd kan worden en die in meer of mindere mate aangeven *hoe* en *door* wie dit dient te gebeuren. Liturgie als scenario betreft dus een fase die voorafgaat aan de liturgie *in actu*. Op een meer technische manier kan dit als volgt worden uitgedrukt: als voorgegeven tekst is het scenario de destinator die de competentie verschafft met betrekking tot de performantie van de concrete uitvoering ervan *in actu*. Het scenario verleent de competentie van het moeten handelen, van het weten te handelen en van het kunnen handelen. Het bestemt een subject tot een bepaalde uitvoering en maakt deze uitvoering mogelijk. Bij de analyse van het *Exsultet* in deze bijdrage zal de paasjubelzang benaderd worden als scenario en niet als *in actu*, waarbij het hoofdaccent overigens op de tekst zal worden gelegd. Bij de bestudering *in actu* zou een concrete uitvoeringspraktijk geobserveerd moeten worden, en dienen veel onderscheiden elementen in het onderzoek betrokken te worden waarvoor echter nog geen voldoende uitgewerkt en uitgetest instrumentarium voor handen is. Enkele van deze elementen zijn hiervoor al aangegeven. En omdat een liturgisch ritueel *in actu* betrekking heeft op een concrete uitvoeringspraktijk, heeft het bovendien een enigszins particulier karakter; elders zal de uitvoering anders zijn. Het voordeel van een benadering van het ritueel als scenario is daarom dat de analyse ervan in ruimere mate algemeen geldig is: alle concrete en onderling verschillende uitvoeringen zijn immers gebaseerd op hetzelfde scenario.

2. De paasjubelzang als scenario

1 Paasjubelzang in korte vorm

2 diaken: Laat jui-chen heel het he-mel-koor van eng'len,
3 laat jui-chen om die gro-te Ko-ning, jui-chen om de
4 O-ver-win-ning! Laat de trom-pet-ten klin-ken in het rond!
5 Vol vreug-de zij ook de aar-de, om-straald door zulk een
6 heer-lijk-heid! De glo-rie van de eeu-wi-ge Ko-ning! Heel de
7 aar-de zij vol vreug-de, daar al-le dui-ter thans ver-dre-ven is.
8 Vol luis-ter straalt de kerk van God op aar-de, en jui-chend
9 klin-ken paas-ge-zan-gen. Laat ook on-ze ei-gen
10 tem-pel lui-de weer-klin-ken van ons ju-bel-lied.

11 *allen:* Laat jui - chen heel het koor van Gods ge - meen - te, laat

12 jui - chen om zo'n gro - te Ko - ning, jui - chen om de O - ver -

13 win - ning! Laat de trom - pet - ten klin - ken in het rond!

14 (*diaken:* De Heer zij met u. *allen:* En met uw geest.)

15 *diaken:* Ver - heft uw hart. *allen:* Wij zijn met ons hart bij de Heer.

16 *diaken:* Bren - gen wij dank aan de Heer on - ze God.

17 *allen:* Hij is on - ze dank - baar - heid waar - dig.

18 Ja, Gij zijt on - ze dank - baar - heid waar - dig, Va - der en Heer van al

19 wat be - staat. Met hart en ziel zin - gen wij U lof om Je - zus Chris - tus,

20 uw Zoon, wiens bloed ons vrij - heid en ver - ge - ving heeft ge - bracht.

21 Hij is het Paas - lam, dat tot red - ding van Gods volk in de - ze

22 nacht voor ons ge - of - ferd wordt. In de - ze nacht trekt Is - ra - ël uit

23 E - gyp - te en gaat droogvoets door de Ro - de Zee. In de - ze nacht wijst

24 een stralend licht de weg, het licht dat al - le dui - ster - nis ver - drijft.

25 In de - ze nacht heeft Je - zus Christus de ke - te - nen van de dood

26 ver - bro - ken en is Hij als o - ver - win - naar uit de do - den op - ge - staan.

27 Hoe goed zijt Gij, Heer God, hoe - zeer hebt Gij ons lief - ge - had.

28 Gij hebt uw Zoon ge - ge - ven voor on - ze be - vrij - ding, zijn dood heeft

29 on - ze schul - dig - heid door - kruist, ons lot heeft Hij ten goe - de ge - keerd.

30 Dit is de hei - li - ge nacht waar - in dui - ster - nis wijkt en zon - de

31 wordt ver - ge - ven, vreug - de komt voor droef - heid, een ge - luk - ki - ge

32 nacht, waar-in God en men-sen el-kan-der vin-den. Hei-li-ge Va-der,

33 aan-vaard in de-ze glo-rie-rij-ke paas-nacht het lof-lied dat de

34 kerk U toe-zingt nu zij haar licht heeft ont-sto-ken. Laat dit licht

35 on-ver-min-derd schij-nen, mor-gen en al-le da-gen in al-les wat wij

36 doen, in heel ons le-ven. Laat het zijn als de ver-re-zen Chris-tus,

37 de mor-gen-ster, die, eens ver-re-zen, nu nim-mer-meer zal on-der-

38 gaan. Wij bid-den U, Heer, die ons ge-scha-pen heeft, geef vre-de

39 in on-ze dagen, laat de vreug-de van dit paasfeest voor ons een blij-

40 ven-de vreugde zijn door Je-zus Chris-tus, uw Zoon, on-ze Heer.

41 *Allen herhalen:* Laat juichen . . .

Binnen de paasjubelzang als scenario kan een geleding aangebracht worden, waarbij de rubrieken (de cursieve rolaanduiding), de tekst en de muzieknootatie van elkaar onderscheiden kunnen worden. Alvorens ons nadrukkelijker op de tekst te concentreren, zullen we in het kort eerst een paar bemerkingen maken bij de rubrieken en de muzieknootatie.

De *rubrieken* zijn zeer summier. Ze bevatten alleen aanwijzingen voor de rolverdeling die moet worden toegepast bij de uitvoering *in actu*. De rubrieken manipuleren een afwisseling tussen de diaken en de gemeente (allen). Ze regelen hun onderlinge communicatie. De rubrieken kunnen dus opgevat worden als een voorschrift, en leveren zo een element van de competentie voor de performantie van het zingen van de tekst, en wel een moeten handelen. Tevens geven de rubrieken inzicht in de wijze waarop de taken tussen de verschillende participanten zijn verdeeld. Ze delen dus ook een weten te handelen mee. Tenslotte verlenen de rubrieken ook de modaliteit van het kunnen handelen. Deze modaliteit komt vooral tot uiting in de rubriek die in het Altaarmissaal aan de paasjubelzang vooraf gaat⁸. Hierin wordt aangegeven dat de paasjubelzang ook door iemand anders dan de diaken gezongen kan worden, dat de paasjubelzang zowel in de lange als in de verkorte vorm gezongen kan worden, en dat de tekst door bisschoppenconferenties kan worden aangepast.

Omdat de semiotiek van de muziek nog niet zo ver ontwikkeld is dat er een operationeel analyse-instrumentarium beschikbaar is, zal de *muzieknootatie* niet op zich bestudeerd worden en ook niet in relatie (in syncretisme) met de tekst⁹. Wel is het mogelijk in meer algemene zin enkele opmerkingen in verband met de muziek te maken. Zowel de wijze waarop het *Exsultet* is afgedrukt - met muzieknootatie, wat voor de meeste teksten van het Altaarmissaal niet het geval is -, als de titel van het gezang en van het onderdeel van de viering (Paasjubelzang), als ook de voorafgaande rubricale aanwijzingen¹⁰ geven aan dat het hier om een te

⁸ *Altaarmissaal*, 347.

⁹ Zie voor een eerste oriëntatie met betrekking tot de semiotiek van de muziek: *Actes Sémiotiques - Bulletin*, nr.28 (1983); *Actes Sémiotiques - Documents*, nr.42 (1983); Greimas, A.J., Courtés, J. *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage II*, Paris 1986, 128-129 (isotopie musicale); 140-141 (modalité, nr.7); 147-148 ((sémiotique) musicale); zie ook de bijdrage van G. Lukken in deze aflevering van het *Jaarboek voor liturgie-onderzoek*.

¹⁰ *Altaarmissaal*, 347: Als de paasjubelzang wordt gezongen door iemand die geen diaken is ...; Wanneer de diaken of, indien deze ontbreekt, de priester zelf het boek en de paaskaars heeft bewierookt, zingt hij de paasjubelzang ...; Als dit noodzakelijk is, kan de paasjubelzang ook door iemand worden gezongen die geen diaken is; De

zingen tekst gaat. Al deze elementen destineren de subjecten tot het zingen van deze tekst en bevatten dus de modaliteit van het moeten. Ze manipuleren de lezer (diaken en gemeente) tot zanger. De muzieknootatie geeft vervolgens aan *hoe* de tekst gezongen dient te worden. Toonhoogte, intervallen, lengte van noten, enzovoort kunnen er uit afgelezen worden. De notatie geeft de zanger(s) de competentie om de tekst te zingen volgens de vereiste melodie, en bevat dus ook de toerusting van het weten. Naast de afgedrukte melodie draagt ook de *tekst* bij tot de beïnvloeding en de competentie van de zangers, omdat het gaat om de combinatie van tekst en muziek. De zangers worden immers gemanipuleerd en toegerust tot het zingen van *deze* tekst. Zowel de tekst als de rubrieken en de muzieknootatie rusten de zangers dus toe tot de uitvoering van de paasjubelzang *in actu* door hun de modaliteiten van het moeten, het weten en het kunnen te verlenen. Deze competentie zegt overigens niets over de kwaliteit van die uitvoering!

3. Oppervlakteniveau

Op basis van de eerder gemaakte analyse van de discursieve structuren is de paasjubelzang onderverdeeld in een vijftal sequenties waarbinnen vervolgens tien discursieve eenheden konden worden onderscheiden¹¹. In eerste instantie zal deze indeling van het discours in vijf sequenties hier gehandhaafd worden. De verschillende sequenties omvatten de volgende tekstgehelen: I: r.2-10; II: r.11-13; III: r.14-17; IV: r.18-40; V: r.41 (= II: r.11-13). Op basis van de analyse van de semio-narratieve structuren van het oppervlakteniveau zal blijken dat er in een later stadium een correctie van deze indeling nodig is met betrekking tot de vierde sequentie.

3.1. Narratieve syntaxis

sequentie I (r.2-10)

Binnen het schema van de narratieve reeks kunnen vier logisch met elkaar verbonden fasen onderscheiden worden: manipulatie of beïnvloeding; competentie of toerusting; performantie; sanctie of beoordeling. In de eerste sequentie van de paasjubelzang zijn de eerste twee fasen aan de orde. Van deze beide fasen lijkt die van de manipulatie hier te overheersen. Bij de manipulatie gaat het om een *doen* handelen van een destinateur (Dr) dat gericht is op een destinataire (Dre). Deze Dre is aanvankelijk slechts als virtueel subject aanwezig. In de manipulatiefase

paasjubelzang kan ook in verkorte vorm worden gezongen.

¹¹ Tongeren, L. van *De discursieve structuren*, 241.

zet de Dr de Dre aan om tot handelen over te gaan. De Dr installeert de Dre als het subject van handelen (SH) van een door de Dr beoogd programma. Deze door de Dr beoogde handeling moet door het SH in de performantie gerealiseerd worden; daar voltrekt zich die handeling. Maar voordat het in de manipulatie geïnstalleerde SH kan overgaan tot het handelen in de performantie, moet eerst de toestand of het zijn van dit handelen nader gespecificeerd worden. Dit gebeurt in de tweede fase van de narratieve reeks, de fase van de competentie. De uitvoering of realisering door het SH van het handelen of van het programma dat door de Dr in de manipulatie is beoogd, is immers afhankelijk van de toestand van het virtuele subject van handelen. Om voor de positie van SH in aanmerking te komen zal deze eerst verbonden moeten worden met een weten te handelen en/of een kunnen handelen. Dit zijn modale objecten die verleend worden aan een Dre of een virtueel subject van handelen, waarna deze een actueel subject van handelen wordt. Deze twee modale objecten zijn gefundeerd in en veronderstellen nog twee andere modale objecten die altijd door de Dr worden verleend: het willen handelen en het moeten handelen.

Kortom: in de manipulatie manifesteert en profileert de Dr zich door zich te richten tot één of meer virtuele subjecten en hen te verbinden met modale objecten. Hierdoor worden zij geïnstalleerd als actuele subjecten van handelen (competentie) waardoor zij in staat zijn de door de Dr beoogde transformatie(s) ook werkelijk tot stand te brengen (performantie). Dan zijn zij geen actuele subjecten meer, maar gerealiseerde subjecten.

In de eerste sequentie gaat het vooral om een manipulatie waarvan de in de cursieve rubriek aangeduide diaken (r.2) de destinator is. Deze beïnvloeding is drievoudig en richt zich telkens tot een andere destinataire, zodat rond deze destinataires als het ware drie programma's onderscheiden kunnen worden:

r.2-4 met het hemelkoor als Dre;

r.5-7 met de aarde als Dre;

r.8-10 met onze eigen tempel als Dre.

De inzet van het persuasieve handelen van de Dr binnen deze drie programma's is erop gericht om de destinataires te verbinden met modale objecten die hen in staat stellen om de performantie te voltrekken die bestaat in het tot klinken brengen van een lofzang. Dat is het (pragmatische) narratieve programma (NP) dat beoogd wordt.

In de aanduiding van de afzonderlijke destinataires is een zekere climax te bespeuren die een hoogtepunt bereikt in de formulering van de Dre in het derde programma: heel het hemelkoor - ook de aarde - ook onze eigen tempel. Het hoogtepunt van deze climax wordt vooral vanuit de discursivisatie gemotiveerd: de aanduiding van de Dre "ook onze eigen tempel" bevat op het actoriële vlak de eerste verwijzing naar de instantie van de enunciatie. Door deze enunciatieve ont koppeling en door de collectivisering van de diaken tot een nieuwe acteur 'wij' (die ook de

gemeente impliceert) worden de diaken en de gemeente nadrukkelijker op elkaar betrokken en wordt de persuasiviteit van de sequentie versterkt. De opeenvolging van destinataires maakt dus duidelijk dat de diaken vooral de jubelzang van de gemeente beoogt, samen met hem. Hoewel het mogelijk is om de eerste twee destinataires als een totaliteitspaar op te vatten¹², kan gezegd worden dat de wijze waarop de climax is opgebouwd een beweging tussen de drie programma's laat zien van algemeen naar specifiek: het vervolg specificeert of expliciteert het voorafgaande. Anders gezegd: het betreft hier de samenwerking van drie elkaar insluitende programma's die een climax hebben waarvan de kern wordt gevormd door "ook onze eigen tempel". De beïnvloeding is dus uiteindelijk gericht op de gemeente, waarbij de voorafgaande twee beïnvloedingen (van "hemelkoor van eng'len" en van "de aarde") telkens zelf als mede-destinator functioneren ten aanzien van deze "hoofd-Dre".

We hebben gezien dat de diaken in de eerste sequentie de rol van Dr vervult, maar dat ook de eerste twee programma's een destinerende werking hebben. Een meer gedetailleerde lezing laat zien dat er binnen deze programma's nog meer manipulatieve elementen aanwezig zijn. In het eerste programma richt de beïnvloeding zich op "het hemelkoor van eng'len" dat verbonden wordt met het modale object (Om) /moeten/. De fragmenten "om die grote Koning" en "om de Overwinning" zijn sanctionele uitdrukkingen met een manipulatieve lading. Ze vormen argumenten (die verwijzen naar reeds eerder voltrokken en bij de Dre bekend veronderstelde programma's of performanties) die de Dre extra stimuleren om de door de Dr beoogde performantie ook werkelijk te voltrekken. Het zijn in die zin dus mede-destinatoren. In het tweede programma speelt eenzelfde mechanisme. De beïnvloeding is hier gericht op de aarde die, met het oog op een te realiseren lofzang, wordt verbonden met het Om /moeten/ (zij vol vreugde 2x). Binnen dit programma komen een op elkaar betrokken chiasme en parallelisme voor:

vol vreugde	zij ook de aarde	omstraald door heerlijkheid
heel de aarde	zij vol vreugde	omdat alle duister is verdwenen

De op de aarde gerichte manipulatie wordt geaccentueerd doordat de aarde de middenterm van het chiasme vormt. Vervolgens wordt deze manipulatie extra gemotiveerd door de in het parallelisme geformuleerde sanc-

¹² Om een totaliteit aan te geven worden de twee uitersten genoemd, zoals bijvoorbeeld 'hemel en aarde' en 'van top tot teen'. In de exegetische hanteert men voor deze stijlfiguur het begrip merisme.

ties¹³. Ze functioneren als argumenten, en dus als mede-destinatoren die de beïnvloeding ondersteunen en zo versterken. In het derde programma wordt de gemeente door de aansporing "laat ... luide weerklinken" verbonden met het Om /moeten/. Evenals in de voorgaande twee programma's wordt ook hier de manipulatie onderbouwd en versterkt door sanctionele uitspraken: 'reeds tot klinken gebrachte paasgezangen' en 'de luisterrijk stralende kerk' vormen een extra motief in de beïnvloeding om te komen tot het voltrekken van de beoogde lofzang. Omdat in dit programma - zoals reeds aangegeven - een nieuwe Dre wordt geïnstalleerd in de acteur 'wij' (omvattend diaken en gemeente), is hier tevens sprake van een gedeeltelijke auto-manipulatie. Als destinator beoogt de diaken ook de beïnvloeding van zichzelf als destinataire.

Binnen de eerste sequentie staat de manipulatie centraal van vooral de gemeente en de diaken (Dre) door de diaken (Dr). Het veelvuldig optreden van mede-destinatoren ondersteunt het manipulatieve handelen van de diaken en versterkt zo de persuasieve lading van de eerste sequentie.

sequentie II (r.11-13)

In r.11 komen we een nieuwe discursieve situatie tegen omdat er zich een nieuwe acteur manifesteert: "heel het koor van Gods gemeente". De Dr is nu de gemeente (allen) die zichzelf manipuleert tot het voltrekken van de lofzang waar de diaken al eerder (in r.9b-10) de gemeente en zichzelf toe aangezet had. Deze auto-manipulatie voltrekt zich in bijna identieke formuleringen (bewoordingen) als die waar de diaken zich van bediende bij de beïnvloeding in het eerste PN van sequentie I (r.2-4). Ondanks de grote overeenstemming tussen r.2-4 en r.11-13 zijn er ook verschillen, waarvan het belangrijkste niet de reeds genoemde verandering van Dr betreft (van diaken naar allen), maar de verandering van Dre: van "hemelkoor van eng'len" naar "heel het koor van Gods gemeente", zoals de gemeente zichzelf omschrijft. De licht gewijzigde formulering van "die grote Koning" (r.3) naar "zo'n grote Koning" (r.12) lijkt narratief niet van belang. Het blijft in beide gevallen een sanctionele uitdrukking met een manipulatieve lading (evenals "om de Overwinning" in r.3-4 en r.12-13). Binnen de beïnvloeding functioneren deze zinswendingen als mede-destinatoren.

¹³ De zinsnede "daar alle duister thans verdreven is" (r.7) bevat een anti-subject dat belichaamd is in 'duisternis', en dat verwijst naar een anti-programma dat hier overigens niet verder gedramatiseerd is. We zouden dit anti-programma wellicht op het spoor komen wanneer we het Exsultet bestuderen in de bredere context van het gehele discours van de lichtritus van de paaswake waar het slechts een onderdeel van is. De tegenstelling licht - donker wordt daar in verschillende manifestatietaalen overvloedig gedramatiseerd: visueel; in woorden; in symbolen; in beweging (buiten vs. binnen). Zie in verband met 'duisternis' en met de oppositie licht - donker: Tongeren, L. van *De discursieve structuren*, 244-246.

In deze sequentie beaamt de gemeente haar manipulatie door de diaken uit de vorige sequentie. De gemeente die in sequentie I de Dre was, accepteert de manipulatie uit sequentie I door nu in sequentie II zelf als Dr deze manipulatie over te nemen van de diaken en op zichzelf (de gemeente blijft dus ook Dre) te betrekken. De gemeente sanctioneert dus in zekere zin de manipulatie door de diaken uit de vorige sequentie. Het overnemen van de manipulatie door de oorspronkelijke Dre (die daarna Dr wordt), en het betrekken ervan op zichzelf (de Dre wordt Dr, maar blijft dus ook Dre), heeft sanctionele betekenis. De Dre (de gemeente) heeft de manipulatie geaccepteerd. In meer abstracte begrippen die behoren tot de veridictie kan dit als volgt omschreven worden: zijn + schijnen = waar.

De manipulatie beoogt een competent subject van handelen in te stellen door middel van het verlenen van één of meer modale objecten waardoor dit SH in staat is om de bestaande of afwezige verbinding tussen een gesitueerd subject (S) en een waarde-object (Ow) te transformeren. We hebben in het begin aangegeven dat we het discours van de paasjubelzang benaderen als scenario, dat wil zeggen als een discours dat uitgevoerd dient te worden, maar dat we niet in zijn uitvoering bestuderen. Welnu, als scenario bevatten de eerste twee sequenties geen performanties. Ze zijn gericht op het verlenen van modale objecten. De performanties komen we op het spoor wanneer het discours zich *in actu* voltrekt. De performantie waar - zoals we gezien hebben - r. 2-13 als scenario toe manipuleert, vindt bij het discours *in actu* plaats in r. 11-13, en veronderstelt de performantie van het hemelkoor van engelen en van de aarde. Hoewel de tekst van r.11-13 als tekst (scenario) primair manipulatief is, wordt ze *in actu* performatief omdat de gemeente dan, door de tekst in de mond te nemen, datgene realiseert waartoe zij gemanipuleerd is, en tot dan toe dus nog 'slechts' virtueel in staat is.

Uit de beschrijving van de temporalisatie op het discursieve vlak is naar voren gekomen dat de eerste twee sequenties aan de paasjubelzang een sterk manipulatief en persuasief karakter geven¹⁴. Deze conclusie wordt nu door de narratieve analyse ondersteund.

sequentie III (de dialoog; r.14-17)

Hoewel de hele paasjubelzang een dialogaal karakter heeft door de wisselende rolverdeling tussen de diaken en de gemeente, komt het aspect van de dialoog vooral in deze derde sequentie sterk naar voren¹⁵.

¹⁴ Tongeren, L. van *De discursieve structuren*, 234-236.

¹⁵ De openingsdialoog van de preface die overeenstemt met deze sequentie is eerder al eens geanalyseerd: Tongeren, L. van *Analyse sémiotique d'un texte rituel: l'introduction dialoguée de la préface romaine*, in: *Sémiotique et Bible* 9(1983) nr. 32, 19-26. Daar ben ik ook ingegaan op enkele aspecten die betrekking hebben op het uitspre-

In r.14a-b wensen diaken en gemeente elkaar beurtelings de Heer toe. Ze zijn beide Dr en S. Als Dr beïnvloeden zij om beurten een Dre (die overigens niet gedramatiseerd is en die onbekend blijft), die vervolgens als subject van handelen (SH) de aanwezigheid van de Heer bij de ander (als S) moet realiseren (in r.14a is de diaken Dr en is de gemeente S; in r.14b is de gemeente Dr en de diaken S). R.14 is dus primair manipulatief. Het betreft een manipulatie die de performantie van de aanwezigheid van de Heer beoogt, waarbij de gemeente, respectievelijk de diaken getransformeerd worden naar een situatie waarin zij in conjunctie zijn gebracht met de betrokkenheid van de Heer (beoogd Ow: betrokkenheid van de Heer).

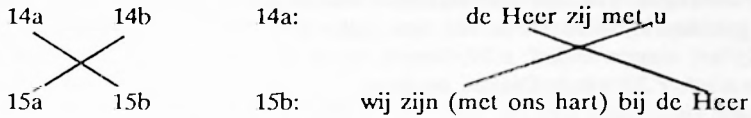
In r.15a manipuleert de diaken (Dr) de gemeente (S en SH) om het hart te verheffen. De performantie waar deze manipulatie toe oproept of aanzet, wordt niet gemanifesteerd, maar wordt wel verondersteld in het antwoord van de gemeente. In r.15b beaamt de gemeente immers de manipulatieve oproep van de diaken uit r.15a door te constateren dat haar situatie gewijzigd is: "Wij zijn met ons hart bij de Heer". Door dit instemmend antwoord van de gemeente lijkt er in r.15b sprake te zijn van een sanctie, en wel van een cognitieve sanctie in de zin van: herkenning¹⁶. Nu moet de sanctie eigenlijk voltrokken worden door de Dr of zijn/haar gedelegeerde, omdat deze alleen kan beoordelen of de eindsituatie overeenkomt met de door hem/haar geïntendeerde axiologie. Ten aanzien van r.15b betekent dit dat niet de gemeente, maar de diaken als Dr de beoordelende instantie zou moeten zijn. Nu kan dit toch het geval zijn wanneer de in r.9-10 geïnstalleerde collectieve actant "wij" ook hier in r.15b nog actief is. Impliciet echter voltrekt de diaken de sanctie wel zelf in r.16. Op basis van het antwoord van de gemeente (in r.15b) op zijn aansporing (in r.15a) continueert hij de dialoog concluderend met een oproep tot dankzegging. De nieuwe situatie wordt door hem zó beoordeeld dat deze dankzegging kan gaan plaatsvinden.

Naast de hier genoemde elementen met betrekking tot de beoordeling kan er nog een aspect vermeld worden waardoor de dialoog een duidelijk sanctioneel karakter krijgt. In r.15b sanctioneert de gemeente ook op enigerlei wijze de persuasieve wens van r.14a. De in r.14a toegewenste betrokkenheid van de Heer bij de gemeente wordt in r.15b op omgekeerde wijze gesanctioneerd. Er heeft zich blijkbaar een transformatie voltrokken

ken van de dialoog, dus op de dialoog als (geënoncieerde) enunciatie, ofwel op de dialoog *in actu*. Hier zal ik alleen de belangrijkste elementen hernemen voor zover ze de dialoog als énoncé betreffen, en voor zover ze hier van belang zijn binnen het grotere geheel waar de dialoog deel van uitmaakt.

¹⁶ Greimas, A.J., Courtés, J. *Analytisch woordenboek van de semiotiek*. D.I (vertaald door K. Jooze en P. de Maat) (= *TFT-Studies* 6) Tilburg, 1987, 52 (cognitief); 178 (herkenning); 358-359 (sanctie).

die geresulteerd heeft in de situatie zoals die in r.15b wordt omschreven. Deze nieuwe situatie betreft niet zozeer een relatie van de Heer naar de gemeente toe, maar een relatie van de gemeente naar de Heer toe: "Wij zijn met ons hart bij de Heer". Stilistisch is deze beweging tevens uitgedrukt in een dubbel chiasme:

In r.16-17 treden de diaken en de gemeente op als collectieve actant ("wij" - r.16) en beïnvloeden zij zichzelf (auto-manipulatie) tot een performantie die beoogt dat zij (als SH) de Heer (S) verbinden met hun dankzegging (Ow). Wil de uitspraak dat 'de Heer onze dankbaarheid waardig is' (r.17) geloofwaardig zijn, dan impliceert zij dat ook werkelijk de dank gebracht wordt waar de diaken in r.16 toe oproept. Het persuasieve karakter van r.16-17 wordt zo door r.17 alleen maar versterkt.

Hoewel r.17 dus functioneert als manipulatie tot de beoogde dankzegging, kunnen we er ook een proleptisch geformuleerde sanctie in zien. Voordat de performantie van het dankbrengen is voltrokken, wordt er al een sanctie over uitgesproken. Deze feitelijke dankzegging (de performantie) vindt plaats in r.18-40. Wetend dat die dankzegging in het vaststaande ritueel nog volgt, neemt de gemeente er nu alvast een voorshot op. Het feit dat de hier bestudeerde dialoog een vaststaande en regelmatig terugkerende formule is in het liturgisch ritueel, vormt een extra argument voor deze verklaring. Een andere mogelijkheid is dat men de sanctionele uitspraak van r.17 doet op basis van performanties die zich reeds elders hebben voltrokken; ofwel eerder in het ritueel, ofwel in ervaringen buiten het ritueel.

De gehele dialoog heeft dus vooral een persuasieve en manipulatieve functie met het oog op de in de vierde sequentie geformuleerde dankzegging. Deze functie manifesteert zich des te krachtiger in de vele adhortatieve en optatieve formuleringen. Hiernaast zijn er ook sanctionele elementen aan te wijzen, die echter evenals in de vorige sequenties veelal als mede-destinatoren functioneren. De modaliteiten die het meest duidelijk naar voren komen zijn die van het /kunnen/ (r.14-15), het /willen/ en het /moeten/ (r.15-17).

sequentie IV (r.18-40)

Omdat de vierde sequentie niet vergezeld gaat van een rubriek met een rolaanduiding, kan de indruk ontstaan dat hier de rol van de gemeente gecontinueerd wordt; haar rol is immers als laatste genoemd ("Allen" in r.17). Toch mag uit de inleidende rubriek op de paasjubelzang worden afgeleid dat de tekst vanaf r.18 niet door de gemeente maar door

de diaken wordt gezongen¹⁷. Bovendien wordt de vijfde sequentie expliciet aan de gemeente toegeschreven (r.41), hetgeen suggereert dat het voorafgaande tekstgheheel aan de andere acteur, de diaken, toekomt. Hoewel dus verondersteld mag worden dat alleen de diaken de vierde sequentie zingt, blijkt uit de tekst dat hij ook de gemeente als Dr representeert. In het verlengde van het voorafgaande manifesteren zij zich in de tekst in de gecomprimeerde vorm van het collectieve 'wij' ("onze dankbaarheid": r.18; 'wij zingen U lof': r.19; "wiens bloed ons vrijheid en vergeving heeft gebracht": r.20; enz.). Diaken en gemeente functioneren hier dus gezamenlijk als Dr.

Tot nu toe was er in de paasjubelzang sprake van een communicatie tussen de diaken en de gemeente waarbij zij beurtelings de functie van Dr en Dre vervulden, of waarbij zij gezamenlijk als collectieve actant ('wij') naar voren traden. In de vierde sequentie komt er echter een andere communicatie op gang omdat een nieuwe Dre zijn intrede doet: God ("Vader en Heer van al wat bestaat": r.18-19; "Heer God": r.27; "Heilige Vader": r.32). Diaken en gemeente richten zich niet meer tot elkaar, maar richten zich nu gezamenlijk als een "wij" tot een "Gij": God.

Zoals in het begin is aangegeven, wordt hier voor de analyse van de narratieve structuren de tekstindeling gevolgd zoals deze gemotiveerd kan worden vanuit een reeds eerder gemaakte analyse van de discursieve structuren. De vierde sequentie zou dan de regels 18-40 omvatten. Op basis van de narrativiteit moet hierbinnen echter nog een onderverdeling worden aangebracht. Zoals zal blijken onderscheiden de regels 18-32a en 32b-40 zich van elkaar als verschillende fasen van de narratieve reeks.

r.18-32a

Bij de analyse van de eerste drie sequenties is het overwegend manipulatieve karakter ervan naar voren gekomen. Daar stond dus vooral de eerste fase van de narratieve reeks centraal, en in samenhang hiermee de tweede fase (de competentie) voor zover virtuele subjecten van handelen werden verbonden met modale objecten. In het eerste gedeelte van de vierde sequentie ligt het accent op de vierde fase, die van de beoordeling of de sanctie. Deze beide elementen (manipulatie en sanctie) behoren tot de cognitieve dimensie van het discours die onderscheiden wordt van de pragmatische dimensie¹⁸. Bij deze beoordeling gaat het om een interpre-

¹⁷ *Altaarmissaal*, 347. Het komt weliswaar niet exclusief toe aan de diaken om de paasjubelzang te zingen. Ook anderen mogen dit. Het gaat hier echter niet om de persoon van de diaken, maar om het rollenspel waarbij enerzijds sprake is van een voorzanger en anderzijds van de gemeente. In r.18 wordt deze rol van voorzanger (de diaken of iemand anders) niet vermeld.

¹⁸ Greimas, A.J., Courtés, J. *Analytisch woordenboek*, 51 (cognitief); 327 (pragmatick/pragmatisch).

terend handelen waarbij de Dr de nieuwe situatie beoordeelt zoals die door een transformatie tot stand is gekomen. Ten aanzien van r.18-32a kunnen we zeggen dat het gaat om een interpretatief spreken/zingen. Nu heeft de performantie die door de beïnvloeding van de eerste drie sequenties wordt beoogd en die in r.18-32a is gemanifesteerd, een speciaal karakter¹⁹. Het blijkt geen pragmatische performantie te zijn die het handelen van een subject betreft, maar een cognitieve. De performantie in r.18-32a waartoe in r.2-17 wordt opgeroepen heeft namelijk betrekking op een beoordeling. Deze beoordeling of sanctie is cognitief van aard en betreft het zijn van het subject, tegenover de pragmatische sanctie die het handelen beoordeelt²⁰. Omdat het hier dus om een cognitieve sanctie of beoordeling gaat, kan r.18-32a worden opgevat als een cognitieve performantie²¹. Met betrekking tot de paasjubelzang betekent dit dat de performantie waar de gemeente en de diaken toe opgeroepen worden bestaat in de beoordeling van de 'dankwaardigheid' van God.

De vierde sequentie zet deze sanctie in met nadrukkelijk interpretatieve formuleringen. Dit geldt voor het sanctionerende "Ja, Gij zijt onze dankbaarheid waardig" (r.18) dat direct aansluit op r.17, en voor "Met hart en ziel zingen wij U lof" (r.19), waarbij vooral "Ja" en "Met hart en ziel" door het instemmend karakter de sanctie versterken. Hetzelfde doet zich voor in r.27: "Hoe goed zijt Gij, Heer God, hoezeer hebt Gij ons liefgehad". Ook hier wordt in een interpretatief spreken expliciet een positieve sanctie geformuleerd, extra beaccentueerd door "Hoe goed" en "hoezeer".

In r.20-32a wordt de positieve beoordeling van deze dankwaardigheid en goedheid van God en dit liefdevol handelen van hem beargumenteerd en gemotiveerd. De sanctie wordt uitgesproken op basis van enkele performanties die God en Jezus in de heilsgeschiedenis voltrokken hebben. Teruggeplaatst in de geschiedenis zijn deze heilshistorische performanties pragmatisch. Ze hebben betrekking op transformaties die zich eens (toen en daar) voltrokken hebben. In de paasjubelzang worden ze geactualiseerd als zich ook nu voltrekkende transformaties en wordt er een cognitieve sanctie over uitgesproken. Hoewel de reeds genoemde interpretatieve formuleringen uit r.18-19 en r.27 de sanctie reeds als positief intenderen, wordt dit nog versterkt door de beoordeling van de heilshistorische performanties.

In deze programma's die betrekking hebben op de heilsgeschiedenis zijn bepaalde waarden uitgedrukt die het axiologisch systeem van de Dr

¹⁹ Zie in dit verband ook: Lukken, G. *Semiotische analyse van de schuldbelijdenis aan het begin van de eucharistieviering*, in: *Bijdragen* 47 (1986) 304-307.

²⁰ Greimas, A.J., Courtés, J. *Analytisch woordenboek*, 358-359 (sanctie).

²¹ Greimas, A.J., Courtés, J. *Analytisch woordenboek*, 52 (cognitief).

verraden. Deze waarden zijn ofwel positief gemanifesteerd (r.20-21: vrijheid, vergeving, redding; r.23-24: droogvoets door de zee gaan, de weg wijzen; r.26: overwinnaar; r.31-32: vreugde, geluk), ofwel negatief voor zover ze in anti-programma's zijn gemanifesteerd. Deze anti-programma's zijn gecentreerd rond de actanten Egypte (r.23), duisternis (r.24), dood, doden (r.25-26), schuldigheid, lot (r.29), duisternis, zonde, droefheid (r.30-31).

Doordat de heilshistorische programma's door de actualisering vrijwel allemaal naar het heden toe worden doorgetrokken, ondersteunen ze het positieve karakter van de beoordeling: de heilsgeschiedenis wordt present gesteld. Deze actualisering blijkt vooral uit het herhaaldelijk gebruik van "in deze nacht". Hierdoor wordt een temporele (enunciatieve) verbinding tot stand gebracht tussen verleden en heden en is er sprake van een continuering van 'toen' naar 'nu'. Wat toen heilzaam was, is het nu (in de paasnacht) opnieuw voor ons; zie bijvoorbeeld r.20-22: Hij wiens bloed ons vrijheid en vergeving heeft gebracht (heilshistorie), *is* het Paaslam dat *in deze nacht* geofferd wordt (actualisering). We hebben hier te maken met de cognitieve operatie van de herkenning²². De genoemde actualisering impliceert een identificatieprocedure van 'toen' en 'nu', waardoor er een transformatie plaats vindt met betrekking tot de aard van het weten. Er vindt een overgang plaats van een bepaald weten ten aanzien van de geschiedenis (historisch) naar een ander weten (dat betrekking heeft op het heden).

We hebben hiervoor aangegeven dat de beoordeling die in r.18-32a centraal staat een cognitieve is. Nu is bij een cognitieve sanctie de modale categorie van de veridictie aan de orde²³. Hiermee wordt een uitspraak gedaan over het waarheidsgehalte van een énoncé, zoals en voorzover dit binnen het betreffende discours naar voren komt. Dit gebeurt door aan te geven welke relatie er volgens de Dr bestaat tussen wat werkelijk is (het zijn, immanentie) en wat naar buiten toe verschijnt (het schijnen, manifestatie). In onze passage lijkt het te gaan om de operatie van geheim (niet-schijnen + zijn) naar waar (schijnen + zijn): door de actualisering legt de Dr een positieve relatie tussen het zijn van Gods goedheid zoals dit zich in het verleden heeft gemanifesteerd (geheim) en het schijnen ervan voor ons nu (waar).

r.32b-40

In r.32b-40 staat de smeekbede centraal en heeft de sanctie plaats gemaakt voor de manipulatie. Vanuit deze overgang tussen twee fasen uit de

²² Greimas, A.J., Courtés, J. *Analytisch woordenboek*, 178 (herkenning).

²³ Greimas, A.J., Courtés, J. *Analytisch woordenboek*, 470-472 (veridictie); 472-473 (veridictiemodaliteiten).

narratieve reeks is de genoemde herindeling van de vierde sequentie in twee aparte gedeelten te rechtvaardigen.

In deze smeekbede richt de beïnvloeding zich herhaaldelijk tot God met de intentie om Hem met het modale object doen-willen te verbinden: "aanvaard" (r.33), "Laat schijnen" (r.34-35), "Laat het zijn" (r.36), "Wij bidden U", "geef vrede" (r.38), 'laat de vreugde blijvend zijn' (r.39-40). Deze continue manipulatie van God beoogt verschillende performanties waarbij God telkens het handelend subject is en waarbij de gemeente in de meeste gevallen het gesitueerd subject (S) van de transformatie is. Aan God wordt de modaliteit van het willen verleend om zo achtereenvolgens zichzelf (God = S) te verbinden met de lofzingerende kerk (de gemeente) (r.32-34); om het door de kerk ontstoken licht (S) te verbinden met duurzaamheid en pregnantie (r.34-36), en met onvergankelijkheid (r.36-38); om ons leven (S) te verbinden met vrede (r.38-39); en om onze paasvreugde (S) te verbinden met duurzaamheid (r.39-40).

sequentie V (r.41 = sequentie II)

In de vijfde sequentie herhaalt de gemeente de tweede sequentie. Bij de bespreking van deze tweede sequentie hebben we gezien dat de gemeente er - in het verlengde van haar manipulatie door de diaken in r.9b-10 - zichzelf aanzet tot het voltrekken van de lofzang, en dat zij deze manipulatie door de diaken accepteert. De tweede sequentie is dus primair manipulatief en heeft daarnaast ook een sanctionele lading. De herhaling van deze sequentie in r.41 heeft vooral manipulatieve betekenis en lijkt zo het persuasieve spreken/zingen in 32b-40 te versterken. De lofzang door de gemeente die hier beoogd wordt, functioneert als mededestinator met betrekking tot de beïnvloeding van God in 32b-40. Hoewel de tekst en de melodie hetzelfde zijn, functioneert r.11-13 in de tweede sequentie dus niet op exact dezelfde wijze als in sequentie V. Binnen de betekenisproductie van het gehele discours vervullen ze ieder ook een eigen rol.

3.2. narratieve semantiek

Bij de narratieve semantiek staan de waarden centraal waar de subjecten van de narratieve syntaxis mee verbonden zijn. Deze waarden zijn geïnvesteerd in objecten (waarde-objecten; Ow) waar de subjecten door middel van een transformatie mee verbonden dan wel van gescheiden worden of zijn²⁴. Van dergelijke transacties waardoor de relatie tussen een subject en een Ow gewijzigd wordt, is bij onze benadering van de paasjubelzang geen sprake. Wij hebben immers gekozen voor de benadering van het *Exsultet* als scenario en op dit niveau blijken vooral modale

²⁴ Greimas, A.J., Courtés, J. *Analytisch woordenboek*, 287 (object); 371-372 (semantiek, narratieve).

objecten aan de orde te zijn. Van echte transformaties of performanties (waar waarde-objecten mee gemoeid zijn) is geen sprake; die komen naar voren bij de benadering van het discours *in actu*. Ondanks deze relativering is het toch mogelijk om in het kader van de narratieve semantiek de waarden die in de paasjubelzang aan de orde zijn nauwkeuriger te bepalen. Dit zal gebeuren door enerzijds aan te sluiten bij hetgeen in een eerder stadium de discursieve analyse heeft opgeleverd voor de semantiek, en door anderzijds deze gegevens te confronteren met de resultaten van de hiervoor beschreven analyse van de narratieve syntaxis.

Bij de bestudering van de discursieve semantiek heb ik een uitgebreide beschrijving gegeven van een zestal figuratieve trajecten of micro-verhalen²⁵. De waarden die daar geformuleerd zijn kunnen binnen de narratieve semantiek verder gespecificeerd en geabstraheerd worden, om zo te komen tot de meest elementaire en fundamentele oppositie(s). Daarom zal ik hier de belangrijkste en de meest overheersende opposities van de waarden die binnen de figuratieve trajecten onderscheiden konden worden, hernemen, om vervolgens in meer abstracte termen enkele overkoepelende opposities te formuleren. De belangrijkste opposities die bovendien in verschillende van de zes figuratieve trajecten terugkeren zijn de volgende:

totaal	vs.	partieel
kosmisch	vs.	lokaal
universeel	vs.	particulier
alomvattend	vs.	specifiek
algemeen	vs.	(ver)bijzonder(d)
definitief	vs.	voorlopig
blijvend	vs.	tijdelijk
donker	vs.	licht
bepaalde tijd	vs.	onbepaalde tijd
exclusief	vs.	gewoon
continu	vs.	momenteel
voorbij	vs.	actueel

Op basis van deze inventarisatie kunnen twee thematische isotopieën geformuleerd worden die in nog abstractere termen de meest redundante opposities van de discursieve trajecten en dus van het hele discours aangeven. Bij deze isotopieën gaat het om de oppositie /temporele en ruimtelijke alomvattendheid/ vs. /temporele en ruimtelijke begrenzing/ en om de oppositie /duurzaam donker/ vs. /duurzaam licht/.

Wanneer we de resultaten die de analyse van de narratieve syntaxis heeft opgeleverd hiermee confronteren, dan blijken deze isotopieën overeen te stemmen met de syntactische geleiding. De verschillende destinataires waar de manipulatie in de eerste twee sequenties op gericht is, belichamen een overgang van kosmisch, universeel en alomvattend (hemel(koor van engelen) en aarde) naar specifiek, particulier en

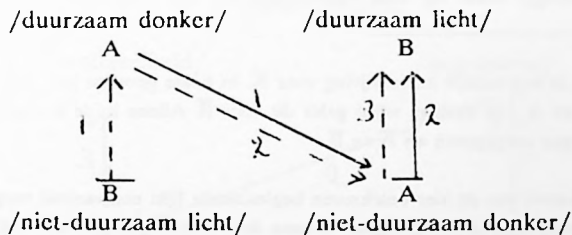
²⁵ Tongeren, L. van *De discursieve structuren*, 242-251.

bijzonder (de kerk van God op aarde, onze eigen tempel, het koor van Gods gemeente). We kunnen hier dus de oppositie herkennen /ruimtelijke alomvattendheid/ vs. /ruimtelijke begrenzing/. Over de in de derde sequentie geïntendeerde dankzegging, wordt in sequentie IVa (r.18-32a) een cognitieve sanctie uitgesproken. Het bleek hierbij te gaan om een transformatie van het weten: een overgang van een weten dat betrekking heeft op het verleden naar een weten dat betrokken is op het heden en op onszelf. De hierin gethematiseerde actualisering en de identificatie van heden en verleden geven een overgang aan van algemeen naar bijzonder en particulier. De fundamentele oppositie /temporele alomvattendheid/ vs. /temporele begrenzing/ is hierin duidelijk herkenbaar. In sequentie IVb (32b-40) is een manipulatieve smeking geformuleerd. De specifieke inzet van deze bede is erop gericht dat het ontstoken licht, de vrede en de paasvreugde niet beperkt blijven tot het actuele moment van de paasviering, maar dat deze elementen voortdurend van kracht mogen zijn. Onder deze smeekbede gaat dus de oppositie schuil /temporele begrenzing/ vs. /temporele alomvattendheid/.

De tegenstelling /donker/ vs. /licht/ vormt een oppositie die door het hele discours heen loopt, en die nog versterkt wordt door de referentie naar de rituele context van de paasjubelzang zoals deze in het Altaarmis-saal beschreven is in de aan de paasjubelzang voorafgaande rubricen²⁶. De paasjubelzang maakt deel uit van het eerste gedeelte van de paasviering die nadrukkelijk in de nacht dient plaats te vinden. Binnen dit eerste gedeelte (de lichtritus) vormt het spel van licht en donker een zeer centraal element.

4. Diepteniveau

De twee genoemde fundamentele opposities vormen de meest abstracte aanduiding van de betekenisarchitectuur van de paasjubelzang in verkorte vorm. Op het diepteniveau kunnen ze als volgt in een semiotisch vierkant worden ondergebracht.

²⁶ *Altaarmis-saal*, 341-347; Tongeren, L. van *De discursieve structuren*, 243; 245-246.

De operaties verlopen van A via niet-A naar B²⁷. De uitgangspositie A wordt als zodanig niet gemanifesteerd, maar wordt wel verondersteld. Het betreft de situatie waarin men zich vóór de lichtritus tijdens de paaswake bevindt, en het is de positie waar het niet-gemanifesteerde anti-PN zich afspeelt. Dit anti-PN licht een paar keer indirect op. De "Overwinning" (r.4 en 12-13) lijkt immers mede betrekking te hebben op een overwinning van een anders eeuwig durende duisternis, en de bede om 'het licht onverminderd te laten schijnen' (r.34-35), impliceert de blijvende duisternis van het anti-PN wanneer deze bede niet wordt verhoord²⁸.

Vanuit deze uitgangspositie A verloopt de eerste operatie naar niet-A. Een aantal keren wordt ontkend dat de gemeente zich in een blijvend duistere situatie bevindt: 'alle duister is thans verdreven' (r.7); "In deze nacht wijst een stralend licht de weg, het licht dat alle duisternis verdrijft" (r.23-24); "Dit is de heilige nacht waarin duisternis wijkt" (r.30); 'in deze paasnacht heeft de kerk haar licht ontstoken' (r.33-34). Er heeft zich tijdens de lichtritus aan het begin van de paaswake een omslag voorgedaan waardoor de situatie van de gemeente gewijzigd is. Deze gewijzigde positie van de gemeente wordt manifest in de paasjubelzang. Bij de analyse van de narratieve syntaxis is naar voren gekomen dat het in sequentie IVa gaat om een performantie van het weten waarbij de heilshistorie geactualiseerd wordt en er een identificatie plaats vindt tussen 'toen' en 'nu'. Door deze actualisering wordt de duurzaam duistere situatie van de gemeente ontkend: niet-A. Zoals het licht eens de weg heeft gewezen en het eens de duisternis heeft verdreven, zo doet het licht dat ook nu (r.23-24). In deze paasnacht laat het licht de duisternis even wijken.

Vanuit deze nieuwe positie richt de gemeente zich tot God met de bede om het licht niet alleen hier en nu, maar altijd en overal onverminderd te laten schijnen (r.34-38). De gemeente verwoordt een eindsituatie waarin zij blijvend met het licht verbonden zal zijn. Zij bidt om een operatie die verloopt van niet-A naar B.

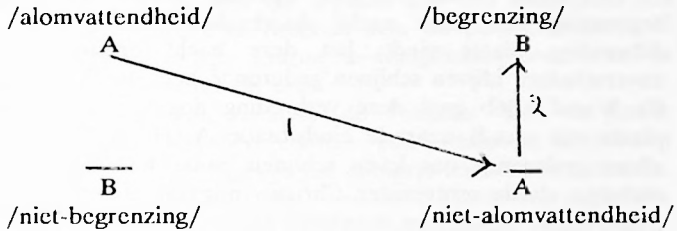
Zoals al aangegeven speelt de tweede oppositie /alomvattendheid/ vs. /begrenzing/ zich op een ruimtelijk en op een temporeel niveau af. Dit

²⁷ Niet-A is een andere omschrijving voor \bar{A} . In beide gevallen gaat het om de ontkenning van A. Op analoge wijze geldt dit voor \bar{B} . Alleen in de schema's zijn deze ontkenningen aangegeven als \bar{A} en \bar{B} .

²⁸ Ten aanzien van de hier beschreven beginsituatie lijkt een variatie mogelijk waarbij er nog een operatie aan voorafgaat. Binnen deze variant plaatsen we de (niet gemanifesteerde) situatie waar de gemeente zich vóór de paaswake in bevindt op niet-B, en het eveneens niet gemanifesteerde anti-PN op A. De operaties verlopen dan van niet-B via A en niet-A naar B. De operaties volgens deze variant zijn in het semiotisch vierkant met stipellijnen aangegeven.

betekent dat we ten aanzien van deze oppositie twee semiotische vierkanten kunnen onderscheiden, waarvan de operaties zich bovendien in een tegengestelde richting bewegen. Eerst manifesteert de oppositie zich in de sequenties I en II ten aanzien van de ruimte, en daarna vooral in sequentie IV ten aanzien van de tijd.

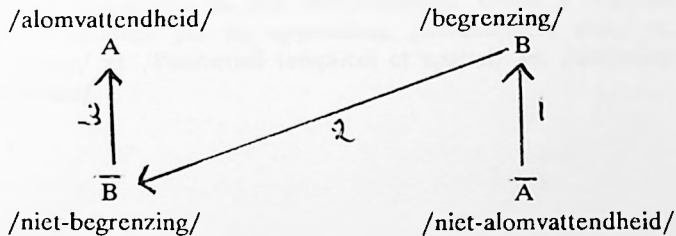
RUIMTELIJK

Ruimtelijk gezien voltrekken zich twee operaties, doen er zich twee bewegingen voor waarbij het subject steeds specifiekter wordt. Op uitgangspositie A bevindt zich de uitgestrektheid of de omvattendheid van hemel en aarde, in de paasjubelzang gemanifesteerd als "heel het hemelkoor van eng'len" (r.2), "ook de aarde" (r.5) en "Heel de aarde" (r.6-7). In niet-A wordt het subject ingeperkt en toegespitst op de kerk (r.8), om vervolgens in B samen te vallen met de concrete locale gemeente die bijeen is op het moment dat dit *Exsultet* gezongen wordt. De eindsituatie betreft de kerk van God op aarde in haar verbijzonderde verschijningsvorm van de concrete gemeente: "onze eigen tempel" (r.9-10) en "heel het koor van Gods gemeente" (r.11).

Het temporele aspect van de oppositie /alomvattendheid/ vs. /begrenzing/ kan op de volgende manier in een semiotisch vierkant worden ondergebracht:

TEMPOREEL

De uitgangspositie bevindt zich in niet-A en is verwoerd vanaf r.21. De algemeen geldende of universele betekenis van de heilshistorie wordt

ingeperkt door de herhaalde aanduiding 'in *deze* nacht'. Wat ooit gebeurd is en door de tijd heen betekenis heeft gehad, wordt betrokken op een concrete nacht.

Vanuit niet-A vindt er een operatie plaats naar B wanneer in r.30-32a deze concrete paasnacht omschreven wordt zonder enige historische verwijzing en er in r.32b-34a gevraagd wordt om aanvaarding van de lofzang in deze nacht. Er wordt alleen iets uitgezegd met betrekking tot het nu.

Vervolgens vindt er een operatie plaats naar niet-B waar de begrenzing van 'deze nacht' doorbroken wordt en er een temporele uitbreiding plaats vindt: het deze nacht ontstoken licht (B) moet onverminderd blijven schijnen gedurende heel ons leven (r. 34b-36a) (niet-B). Vanaf r.36b gaat deze verbreding nog verder en vindt de operatie plaats van niet-B naar de eindsituatie A. Het ontstoken licht moet niet alleen gedurende ons leven schijnen, maar het moet nooit meer doven, evenmin als de morgenster Christus nog zal ondergaan. Evenzo moet de paasvreugde blijvend en duurzaam zijn.

De tegengestelde beweging van de operaties op het ruimtelijk en het temporeel vlak komt uit de semiotische vierkanten duidelijk naar voren. Ruimtelijk verlopen de operaties van /alomvattendheid/ naar /begrenzing/, en temporeel van /niet-alomvattendheid/ naar /alomvattendheid/. Anders uitgedrukt: ruimtelijk van van A (via niet-A) naar B, en temporeel van niet-A (via B en niet-B) naar A.

Résumé

Dans la sémiotique développée par A.J. Greimas et l'École de Paris, on peut analyser un objet liturgique dans son exécution (*in actu*) ou considéré comme scénario. Pour l'analyse de l'objet *in actu* l'on fait discerner des éléments divers qui tous demandent d'être étudiés en soi-mêmes (comme de l'espace, de l'acoustique, des gestes, des mouvements, des vêtements). L'analyse de l'objet comme scénario n'est pas si compliquée et concerne un discours qui n'existe que des rubriques, des textes et des chants. A l'égard d'un rituel *in actu* on peut considérer le scénario comme le destinataire qui fournit la compétence concernant la performance de l'exécution concrète *in actu*.

Cette contribution contient une analyse de l'*exsultet* dans la *forme brevior* (quant à le texte surtout), comme édité dans la traduction néerlandaise de la MR 1970. L'*Exsultet* est compris ici comme scénario. Dans le prolongement d'une analyse des structures discursives déjà faite (voir note 5), ici sont étudiées les structures sémio-narratives.

L'*Exsultet* se trouve entièrement sur un plan cognitif, duquel la manipulation est exprimée surtout. Dans les lignes 2-17 cette manipulation concerne une communication entre le diacre et l'assemblée, et elle est orientée vers le chanter de l'action de grâces formulée dans l. 18-40. Le caractère persuasif est augmenté encore dans la première partie de l'*Exsultet* par l'usage des éléments sanctionnels qui fonctionnent comme des co-destinateurs. Dans l. 32b-40 la manipulation concerne une communication où le diacre et l'assemblée s'adressent collectivement à Dieu dans une supplication. Parce que l'*Exsultet* comme scénario se trouve complètement sur le plan cognitif, il n'y a pas des performances pragmatiques. Mais en fait dans l. 18-32a il en est question des performances cognitives. Dans la sanction qui est central dans cette séquence, les programmes agissant l'histoire du salut se sont actualisés (*in deze nacht - dans cette nuit*) et il a lieu une transformation d'un savoir qui s'agit l'histoire à un savoir qui s'agit l'actualité. La manifestation de la bonté de Dieu dans le passé paraît pour nous maintenant comme vrai. Sur le niveau profond où les isotopies indiquent les valeurs élémentaires de la signification d'un discours, on peut voir les opérations qui se déroulent entre les oppositions les plus fondamentales. Quant à l'*Exsultet* la signification est destinée par les oppositions /durablement clair/ vs. /durablement obscur/ et /l'universel temporel et spatial/ vs. /limitation temporelle et spatiale/.

Personalia:

Drs. L. (A.J.M.) van Tongeren (1954) studeerde aan de Katholieke Theologische Universiteit Utrecht. Sinds 1983 is hij als universitair docent voor liturgie en sacramententheologie verbonden aan de Theologische Faculteit Tilburg.

Adres: Molenbochtstraat 10, 5014 EP Tilburg.